DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/12/19-23

Röya Mirtaleh qızı Mirtalıbova
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant
roya.mirtalibova@gmail.com

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA YURİSDİKSİYA MƏSƏLƏLƏRİNDƏ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ PROBLEMLƏR: ÜMUMHÜQUQİ VƏ İNDİVİDUAL YANAŞMA

Xülasə

Dövlətin suveren hüquqlarının realizəsi üçün yurisdiksiya anlayışı mühüm əhəmiyyətə malikdir və buna görə də dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərin həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərində bu institutun əhəmiyyəti, rolu və mahiyyəti haqqında məsələ özünün aktuallığı ilə həmişə diqqəti cəlb etmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq doktrinasında ciddi müzakirələrə və elmi araşdırmalara stimul vermişdir. Latın mənşəli termin olan *yurisdiksiya*- azərbaycan dilində *hüquqdan danışıram* mənasını ifadə etməklə hüquqi praktikada istifadə olunan ən geniş yayılmış terminlərdən biridir, lakin nə qədər paradoksal olsa da nə dövlətdaxili hüquqda, nə də beynəlxalq hüquqda onun mahiyyəti və məzmununa dair vahid yanaşma və anlayış yoxdur. beynəlxalq hüquqda və dövlətdaxili hüquqda yurisdiksiyanın müəyyənliyinə dair elmi nəzəriyyələri və konsepsiyaları araşdırmaq və təhlil etmək; yurisdiksiyanın hüquq praktikasında tətbiq edilən növlərini və tətbiqi prinsiplərini izah etmək; beynəlxalq və dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında universal yurisdiksiyanın nəzərə alınması şərtlərini, tətbiq dairəsini müqayisəli şəkildə araşdırmaq və buna müvafiq olaraq təklif və tövsiyələr vermək; dövlətlərin və beynəlxalq orqanların praktikasında universal yurisdiksiya prinsipinin hansı kontekstdə nəzərə alınıb-alınmamasına dair konkret işləri təhlil etmək; universal yurisdiksiyanın tətbiq sferasına aid olan cinayətlərin milli qanunlarda nəzərə alınması xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq; AR-ın cinayət qanununun universal yurisdiksiyaya dair mövqeyini təhlil etmək və uyğunsuzluqları qeyd etmək və s. yazı işinin məqsədlərini təşkil edir.

Açar sözlər: *dövlət suverenliyi, kompetensiya, toxunulmazlıq, konvensiya, yurisdiksiya, mühakimə*

Roya Mirtaleh Mirtalibova

Theoretical and practical problems in the matters of jurisdiction in international law: general and individual approach

Abstract

The concept of jurisdiction is of great importance for the realization of the sovereign rights of the state, and therefore the importance and role of this institution at all stages of the implementation of mutual relations between states. and the issue of its essence has always attracted attention with its relevance, stimulated serious discussions and scientific researches in international and domestic legal doctrine. Jurisdiction, which is a term of Latin origin, is one of the most widespread terms used in legal practice, expressing the meaning of "I am talking about law" in the Azerbaijani language, but no matter how paradoxical it is, neither domestic law nor international law has a unified approach and understanding of its essence and content. there is no to examine and analyze the scientific theories and concepts of the determination of jurisdiction in international law and domestic law; to explain the types and application principles of jurisdiction applied in legal practice; to comparatively examine the conditions of consideration of universal jurisdiction in international and domestic legislative acts, the scope of application and make suggestions and recommendations accordingly; to analyze concrete cases on the context in which the principle of universal jurisdiction is taken into account in the practice of states and international bodies; to reveal the features of consideration of crimes in national laws that belong to the sphere of application of universal jurisdiction; To analyze the position of AR's criminal law on universal jurisdiction and point out inconsistencies, etc. constitutes the goals of the writing work.

Keywords: *state sovereignty, competence, immunity, convention, jurisdiction, judgment*

Giriş

Dövlətin suveren hüquqlarının realizəsi üçün yurisdiksiya anlayışı mühüm əhəmiyyətə malikdir və buna görə də dövlətlərarası münasibətlərin həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərində bu institutun əhəmiyyəti, rolu və mahiyyəti haqqında məsələ özünün aktuallığı ilə həmişə diqqəti cəlb etmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq doktrinasında ciddi müzakirələrə və elmi araşdırmalara stimul vermişdir. Yurisdiksiya termininin özü bu gün hüquqi praktikada ən geniş yayılmış terminlərdən biridir və onun yaranması və inkişafı elmi tədqiqatlarda dövlət və hüququn yaranması və inkişafı ilə əlaqələndirilir. Lakin, bu terminin müxtəlif situasiyalarda tez-tez işlədilməsinə baxmayaraq elmdə və praktikada onun mahiyyəti və məzmununa dair vahid yanaşma yoxdur. Paradoksal olsa da müasir beynəlxalq hüquqda da yurisdiksiyanın anlayışına dair nə universal, nə də regional beynəlxalq müqavilələrdə hər hansı bir məqbul anlayışa rast gəlinmir. Yurisdiksiyaya bəzən daha çox beynəlxalq-hüquqi aktlarda müqavilənin iştirakçı-dövlətlərinin hər hansı obyektlərə və ya ərazinin müəyyən hissəsinə suveren hakimiyyətinin şamil olunması kimi, daha dəqiq vurğulasaq ərazi hökmranlığının təzahürü kimi münasibət bildirilir. Belə sazişlərə bariz nümunə BMT-in Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasını göstərmək olar. Həmin Konvensiyanın 59-cu maddəsində qeyd olunur ki, sahilyanı dövlət müstəsna iqtisadi zonada həmin Konvensiyanın müvafiq müddəalarında nəzərdə tutulmuş məsələlər üzrə yurisdiksiyaya malikdir: a) süni adaların, qurğuların, tikililərin yaradılması və istifadəsi; b) elmi tədqiqat işlərinin aparılması; c) dəniz mühitinin qorunması.

Başqa beynəlxalq sazişlərdə isə yurisdiksiya əməlin kriminallaşdırılmasının və o cümlədən, dövlətin səlahiyyətli orqanlarının cinayət-prosessual hərəkətləri həyata keçirməsi də daxil olmaqla, transmilli cinayətlər üzrə tədbirlərin tətbiq edilməsi kimi qəbul edilir. Bir qayda olaraq, belə konvensiyalar cinayət yurisdiksiyasının həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü cinayət qanununun mühüm prinsipləri olan məkan və şəxslər dairəsinə görə müəyyən edir. Belə beynəlxalq hüquqi aktlara: Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə qarşı yönələn qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında 1971-ci il Konvensiyasını; Diplomatik agentlərə və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyasını; Adamların girov götürülməsinə qarşı mübarizə haqqında 1979-cu il Konvensiyasını və b. misal göstərmək olar. Bir sıra beynəlxalq hüquqi aktlar mövcuddur ki, haradakı yurisdiksiya məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinə aid olan kompleks prosessual tədbirləri şərtləndirir. Belə bir müəyyənlik Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin 1998-ci il tarixli Statutunda və Dövlətlərin və onların mülkiyyətinin yurisdiksiya immuniteti haqqında 2004-cü il Konvensiyasında öz təsbitini tapmışdır. Məsələn, Dövlətlərin və onların mülkiyyətinin yurisdiksiya immuniteti haqqında 2004-cü il Konvensiyası üzərində BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının işi zamanı xüsusi məruzəçi yurisdiksiyanın aşağıdakı anlayışını təklif etmişdir: Yurisdiksiya termini-əraziyə münasibətdə dövlətin məhkəmə icraatı qaldırmaq, mübahisələri həll etmək və ya mülki məhkəmə mübahisələrinə münasibətdə qərar çıxarmaq, həmçinin onun bütün aspektlərində ədalət mühakiməsini həyata keçirmək səlahiyyəti deməkdir (1).

Yurisdiksiyanın müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuş beynəlxalq-hüquqi tədqiqatların təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, alimlər tərəfindən yurisdiksiyanın məzmunu üç əsas kontekstdə nəzərdən keçirilir. Birinci mövqeyin tətəfdarları yurisdiksiyanın hüquqi təbiətinin müəyyənliyi üçün genişləndirici təfsiri qəbul edirlər. Məsələn, Q.Oksman hesab edir ki, dövlətin yurisdiksiyası adı altında onun ən geniş mənasında müvafiq dövlətin fəaliyyət göstərməsinin qanuni hüquqa malik olması, nəyisə həll etmək hüququ, əgər fəaliyyət göstərərsə, necə hərəkət etməsi başa düşülür. Tanınmış beynəlxalq hüquqşünas alim Malkolm Şou yazır ki, yurisdiksiya dövlətin insanların əmlakına və insani hallara təsir etmək səlahiyyətidir və o, dövlət suverenliyinin, dövlətlərin bərabərliyinin və daxili işlərə qarışmamaq prinsiplərinin əsasını təşkil edir. A.A.Moiseyev də yurisdiksiyanın genişləndirici təfsirinə sadiqlik nümayiş etdirir və təsdiq etməyə çalışır ki, dövlətin yurisdiksiyası həmin dövlətin hüquqa uyğun fəaliyyətinə, onun dövlət hakimiyyətinə imkan verən hüquq və səlahiyyətlərinin məcmusudur (Revrebayov, 2018: 32). O, öz fikrinin təsdiqi üçün Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasının 71-ci və 72-ci maddələrinin göstərişlərinə, yəni Rusiya Federasiyasının müstəsna səlahiyyətinə və onun subyektləri ilə birgə həyata keçirdiyi işlər dairəsinə istinad edir. Bu anlamda müəllif yurisdiksiyanı dövlətlə onun səlahiyyətli orqanlarının simasında kompleks hüquq və səlahiyyətlərə malik olmaqla eyniləşdirir. Lakin belə genişləndirici təfsir mahiyyəti üzrə yurisdiksiyanın hüquqi təbiəti ilə kompetensiyanın hüquqi təbiəti arasında bərabərlik nişanı qoyur və təbii ki, bununla razılaşmaq çətin ki,

mümkün olsun. S.V.Çerniçenkonun rəyinə görə, kompetensiyanın sinonimi qismində bu terminin tez-tez işlədilməsinə baxmayaraq, belə yanaşma bu hadisənin bütün tərəflərinin açılmasına imkan vermir. Yurisdiksiyanın dövlətin kompetensiyası qismində qəbul olunması professor V.L.Tolstıx tərəfindən də müdafiə olunur.

Beləliklə, yurisdiksiya dövlət suverenliyinin təzahürü, dövlət hakimiyyətinin həcmi və fəaliyyət sferası, hüquqi və fiziki şəxslər üçün icrası məcburi olan göstərişlər vermək və özünün sərəncamında olan bütün qanuni vasitələrdən istifadə etməklə həmin göstərişlərin realizəsini təmin edən dövlət hakimiyyətidir (Hüseynov, 2012: 187).

Universal yurisdiksiyanın tətbiqinin müəyyən şərtlər altında beynəlxalq hüquqda qəbul edilməsinə baxmayaraq, bunun üçün ciddi məhdudiyyətlər hələ də mövcuddur. Bu problemlər daha çox ondan qaynaqlanır ki, heç də bütün ölkələr universal yurisdiksiyanı öz milli hüquq sisteminə daxil etməmişlər, yaxud öz milli məhkəmələri tərəfindən bu prinsipin birbaşa tətbiq etmək səlahiyyətini tanımırlar. Əvvəlki paraqrafda vurğulandığı kimi digər məhdudiyyət isə məsələnin siyasi tərəfləri ilə bağlıdır. Məhkəmələrin rastlaşdıqları digər məhdudiyyətlər mühakimə icraatı başlanan şəxslərin digər dövlətlərdə yüksək vəzifə və səlahiyyət sahibi olması ilə bağlı olur. Buna görə də universal yurisdiksiyanın tətbiqi çox zaman siyasi maraqların toqquşmasına, diplomatik gərginliyin yaranmasına səbəb olur. Bu səbəbdən, diplomatik toxunulmazlıq prinsipi universal yurisdiksiyanın tətbiqində digər mühüm faktorlardan biri kimi. çıxış edir. Bütün bu göstərilən aspektlərlə yanaşı, bəzi digər məhdudiyyətlər də mövcuddur. Universal yurisdiksiyanın təsiri altına düşən cinayətləri törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərə dair amnistiyanın verilməsi və şübhəli bilinən şəxslərin mühakimə zamanı həmin ölkə ərazisində olması tələbi, yəni qiyabi mühakimənin (universal yurisdiksiya in absentia) nə dərəcədə yol verilən olması bu problemin digər mühüm aspektləridir.

Universal yurisdiksiya in absentia (qiyabi mühakimə): Hal-hazırda beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq doktrinasında və məhkəmə praktikasında ən çox müzakirə olunan məsələ cinayət törətmiş şəxsin universal yurisdiksiya in absentia, yəni qiyabi mühakimə edilib-edilməməsi problemi ilə bağlıdır. Başqa sözlə, dövlət qiyabi olaraq cinayət törətmiş şəxsə universal yurisdiksiyanı həyata keçirmək hüququna malikdirmi? Bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq hüquqda heç də birmənalı mövqeyin olmadığı görünür. Belə ki, bir halda milli qanunlar ittiham olunan şəxsin mühakimə icraatında olmasının vacibliyini, başqaları isə - universal yurisdiksiya in absenti qaydasında mühakiməsinə yol verir. Bununla əlaqədar olaraq bu kontekstdə universal yurisdiksiyanın növlərinin fərqləndirilməsi məqsədəmüvafiq hesab olunmalıdır və bu zaman belə fərqləndirmənin əsas meyarı qismində ittiham olunan şəxsin hüquq pozuntusu üzrə təqib etməni həyata keçirən dövlətin ərazisində olması faktı çıxış edə bilər.

Universal yurisdiksiyanın tətbiqi haqqında məsələni nəzərdən keçirərək, Beynəlxalq Məhkəmənin ad hoc hakimi olmuş Van den Vindcert Conqo Demokratik Respublikası Belçikaya qarşı işdə özünün xüsusi rəyində vurğulamışdır ki, universal yurisdiksiya termini o demək deyildir ki, ittiham olunacaq şəxs bütün hallarda onun mühakiməsini və təqibini həyata keçirən dövlətin ərazisində olmalıdır və bəzi müəlliflərin vurğuladığı kimi belə iştirakın vacibliyi hüquqi tələbdir (Məmmədov, 2000: 77). Judex deprehensionis – ubi te invenero ibi te judicado-yəni cinayətkar icraatda iştirak etməlidir adlanan latın maksiması universal yurisdiksiya üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir və buna görə də onun bu qaydada qəbul olunması əsassızdır.

Universal yurisdiksiya in absentia qaydasında ittiham olunan şəxsin mühakiməsinin mümkünlüyü müharibə cinayətlərinin əsas tərkib ünsürlərini ehtiva edən Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il IV Cenevrə Konvensiyasının 146-cı maddəsinin dispozisiyasında da öz təsbitini tapıb, xüsusən, bu cinayətləri törətməkdə ittiham olunan şəxslərin, ya ver ya cəzalandır prinsipi də daxil olmaqla dövlətlər tərəfindən bütün zəruri tədbirlər görməklə cəzalandırılması müəyyən edilib. Həmin maddənin mətni təfsirindən belə bir nəticə hasil olur ki, ittiham olunan şəxsin təqib etməni həyata keçirən dövlətin ərazisində olmaması, onun mühakimə edilməməsi üçün əsas ola bilməz. Bir halda ki, həmin maddədə aut dedere aut judicare prinsipinin tətbiqinin mümkünlüyündən bəhs edilir. Lakin bununla belə, bir sıra tədqiqatçılar in absentia universal yurisdiksiyanın tətbiqinin yolverilməzliyi haqqında fikirlər səsləndirirlər (məsələn, Jilber Qay, Donadye de Fabr və b.). Həmin tədqiqatçılar qiyabi mühakimənin yolverilməzliyini o faktlarla əsaslandırırlar ki, bunun tətbiqinin mümkünsüzlüyü üçün prosessual maneələr mövcuddur. Qeyd olunur ki, qiyabi mühakimə icraatı proses iştirakçılarının hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Göründüyü kimi, beynəlxalq cinayət hüququnun son

dövrdə olan inkişaf göstəricilərinə rəğmən, ciddi və kobud insan hüquqları pozuntusuna görə şəxslərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətə cəlb olunması məsələsi hələ də ciddi müqavimətlə üzləşməkdədir. Doktrinal narazılıqlar özü-özlüyündə universal yurisdiksiya praktikasının dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməsinə, beynəlxalq cinayətlərə görə şəxslərin mühakimə olunmasına öz mənfi təsirini göstərir.

Qiyabi universal yurisdiksiyaya qarşı olan arqumentlərin əksəriyyəti əslində universal yurisdiksiya təcrübəsinin genişlənməsinə qarşı olmaqdan irəli gəlir. Adətən, belə bir təəssürat yaranır ki, dövlətlər beynəlxalq hüquqda ağır cinayətlər törədənlərə qarşı səmərəli beynəlxalq mübarizə mexanizmini yaratmaqdan daha çox öz suveren hüquqlarını qorumaq maraqlarından çıxış edirlər (Məmmədov, 2012: 274). Əslində, dövlətlər siyasi qalmaqalların artması səbəbi ilə universal yurisdiksiyanın tətbiqi ilə bağlı cinayətlərin təqibinə başlamaqda o qədər də həvəsli görünmürlər.

Qeyd olunanlardan belə bir nəticə hasil olur ki, universal yurisdiksiyanın tətbiqi üçün baş vermiş cinayət əməli ilə dövlətin əlaqəsini müəyyən etmək lazımdır. Ona görə ki, universal yurisdiksiyanın tətbiqi dəfələrlə maraqlı dövlətlər tərəfindən müqavimətlə qarşılaşıb. Hələ Adolf Eyhman işində həmin şəxsin İsrailin xüsusi xidmət orqanları tərəfindən Argentinadan oğurlanaraq İsrailə aparılması Argentinan etirazına səbəb olmuşdur və sonradan yaranmış mübahisə diplomatik yolla həll edildiyi üçün Argentina Beynəlxalq Məhkəməyə müraciət etməmişdi.

Diplomatik toxunulmazlıq: Diplomatik toxunulmazlıq hüququ universal yurisdiksiyanın tətbiqi zamanı qarşıya çıxan ciddi məhdudiyyətlərdən biridir. Dövlət rəsmisinin toxunulmazlığı üzrə son qərar insanlıq əleyhinə cinayətlərdə ittiham olunan Konqo Xarici İşlər Nazirinə qarşı çıxarılan Belçikanın məhkəməsinin həbs sanksiyası ilə bağlı Konqo Demokratik Respublikasının Belçikaya qarşı *(Arrest Warrant case)* 2002-ci ildə Beynəlxalq Məhkəmədə qaldırdığı işlə bağlı qəbul edilmişdi. Diplomatik toxunulmazlıq prinsipinin prioritetliyini tanıyan Məhkəmə *Arrest Warrant case* ilə əslində milli məhkəmələr tərəfindən universal yurisdiksiyanın həyata keçirilməsinə mənfi impuls vermiş oldu. Bir sıra cinayətlərlə bağlı universal yurisdiksiyanın həyati əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq onun tətbiqi adətən diplomatik gərginliklə müşayiət olunur. (Universal yurisdiksiya konsepsiyasının mahiyyəti və məntiqi aydın olsa da bir dövlət tərəfindən həmin prinsipin həyata keçirilməsi beynəlxalq münasibətlərin sabitliyini poza, suverenliyi və digər dövlətin suveren bərabərliyini pozması kimi qiymətləndirilə və hətta bəzi sui-istifadə hallarına gətirib çıxarması ehtimalı hər zaman diqqəti çəkən məqamdır. Bunun üçün bütün dövlətlərin yaxından əməkdaşlığı, cəzasızlığa qarşı dövlətlərin mübarizəsi çox vacibdir. Yalnız bu halda universallıq prinsipinin ciddi problemlərə səbəb olmasından yayınmaq olar ki, bu da onun beynəlxalq münasibətlərdə sabitliyə səbəb olan faktor olmasından yayınmağa imkan vermiş olar (6).

Bir sıra tədqiqatlarda haqlı olaraq vurğulanır ki, beynəlxalq hüququn əsas cinayətləri üzərində universal yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi praktikasinda səmərəliliyə nail olmaq üçün beynəlxalq təsisatlar əməkdaşlığın artması vasitəsilə dövlətlər arasındakı gərginliyin azalmasına yaxından yardım göstərməlidirlər. Əks halda, dövlət immuniteti milli məhkəmələr tərəfindən universal yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi üçün ciddi maneələrdən biri olaraq qalmaqda davam edəcək. Lakin *Arrest Warrant case*-də Beynəlxalq Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, faktiki olaraq, bu immunitet beynəlxalq trubunallara müəyyən hallarda mühakimə araşdırmasına başlamağa maneçilik törətmir. Amma digər hallar üçün, yəni milli məhkəmələr tərəfindən immunitetə malik olar şəxslər barədə məhkəmə araşdırmasına başlamaq ciddi maneələrdən biri kimi növbəti cavabsız sual olaraq qalır. Əslində ağır beynəlxalq cinayətlər üzərində mühakimə icraatı aparmaq üçün milli məhkəmələr məhdud yurisdiksiya imkanları yaradan beynəlxalq alətlərə malikdirlər və belə bir məhdudiyyətlərin tətbiqi bu vasitələrdən səmərəli istifadəyə mane olur. Lakin Yuqoslaviya və Ruanda Tribunallarında yüksək vəzifəli şəxslərin insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması ilə müşahidə olunan cinayətlərdə ittiham edilərək mühakimə olunmaları artıq bu kimi real tendensiyaları əks etdirir (Süleymanlı, 2009: 75). Bu o deməkdir ki, toxunulmazlıq hüququ vəzifəli şəxslərin etdiyi cinayətlərə görə mühakimədən sığortalanmaq vasitəsinə deyil, əksinə öz səlahiyyətlərini effektiv şəkildə həyata keçirilməsi məqsədləri üçün istifadə olunmalıdır.

Amnistiya aktlarının qəbulu ilə bağlı məhdudiyyətlər: Dəniz quldurluğu və qul ticarəti kimi cinayətlər istisna olmaqla, digər universal yurisdiksiya cinayətləri adətən, öz ölkələrində siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan siyasi qruplar, insanlar tərəfindən törədilir. Bu baxımdan, bu kimi ağır cinayətləri törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərə amnistiyanın verilməsi qanunların effektivliyinin ciddi çatışmazlığı olduğu ölkələrdə müşahidə olunan ümumi təcrübədir. Misal üçün, insanlıq əleyhinə

cinayətlər universal yurisdiksiyanın tətbiq olunduğu ağır cinayətlərdən biridir. Lakin bu cinayətlə bağlı verilən daxili amnistiyanın nə dərəcədə qanuni olması beynəlxalq hüquqla dəqiq şəkildə müəyyən olunmamışdır. İnsan hüquqları ilə bağlı Konvensiyalar da o dərəcədə inkişaf etməmişdir ki, insanlıq əleyhinə cinayətləri törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin mühakimə olunması ilə bağlı dövlətlər qarşısında birbaşa tələb irəli sürülsün. Sadəcə ona görə ki, nə beynəlxalq adət hüququ, nə də beynəlxalq konvensiyalar insanlıq əleyhinə cinayətləri törədən şəxslərin mühakimə olunması ilə bağlı dövlətlərin üzərinə birbaşa hüquqi öhdəlik qoymur. Hesab edirik ki, 2013-cü ildən BMT himayəsi altında hazırlanan İnsanlıq əleyhinə cinayətlərlə mübarizə haqqında Konvensiya layihəsində bu məsələ öz pozitiv həllini tapacaqdır (Tezcan, 2009: 436).

Digər məhdudiyyətlər: Milli məhkəmələr tərəfindən universal yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi üçün digər məhdudiyyətlər də vardır. Bir çox məhdudiyyətlər məsələnin texniki və proses sual tənzimetmələri ilə bağlıdır. Milli məhkəmələrin rastlaşdıqları praktiki çətinliklər əsasən bunlardır: a) cavabdehin iştirakı; b) kifayət qədər sübutun mövcudluğu; c) səlistlik; d) dövlət ərazisindəki vəziyyət; e) prokuror üçün resursların mövcudluğu; f) digər ölkələrin münasibəti. Məhz bu çətinliklərə görədir ki, milli məhkəmələr universal yurisdiksiyaya əsaslanaraq məhkəmə araşdırılmasına başlamaqdan çəkinirlər. Bundan əlavə, başqa bir dövlətin vətəndaşı ilə bağlı dövlət tərəfindən universal yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi adətən hökumətlərarası ciddi problemlərə səbəb olur.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunan arqumentlərə əsaslanaraq belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, texniki və digər xarakterli çətinliklər dünyanın bir hissəsində beynəlxalq hüquqla tanınan ağır cinayətləri törədib, digər hissəsində sığınacaq tapmaq cəhdləri qarşısında dünya dövlətləri passivlik nümayiş edirməsinə haqq qazandırmır. Beynəlxalq hüququn *aut dedere aut judicare* prinsipi tələb edir ki, bu kimi oxşar hallarda dövlətlər iki seçimdən birini etməklə bağlı addım atmalıdır: bu kimi cinayətlərdə şübhəli bilinən şəxsləri ya təqib etmək, ya da bu təqibi həyata keçirmək istəyində olan digər bir dövlətə təslim etmək. Bu prinsipin səmərəli tətbiqinə nail olmaq üçün dövlətlərin bu kimi hallarda hansı addım atmaları ilə bağlı beynəlxalq konvensiya qaydasında cavabdehliyi institutunun ciddi şəkildə inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla, bütün dünya dövlətləri universal dəyərlər hesab olunan sülh və təhlükəsizliyin, insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına qəsd edən, onu zədələyən ağır beynəlxalq cinayətlərə görə universal yurisdiksiyanın tətbiqinin səmərəliliyinə hər vəchlə yardım etməli və onu dəstəkləməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (2016), Bakı: Diqesta, 464 s.
2. Revrebayov, C. (2018), Beynəlxalq hüququn ümumi hissəsi. Bakı: Ləman, 420 s.
3. Hüseynov, L. (2012), Beynəlxalq hüquq. Bakı: Qanun, 368 s.
4. Məmmədov, R. (2000), Cinayət qanununun ərazidənkənarlıq yurisdiksiyası. Bakı: Beynəlxalq hüquq jurnalı № 4/5, 150-157 s.
5. Məmmədov, R. (2012), Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Bakı: Nat Co MMC, 312 s.
6. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokollar
7. Süleymanlı, S. (2009), Universal yurisdiksiyanın hüdudları və məhdudiyyətləri. Bakı: Azərbaycan, 128 s.
8. Tezcan, D. (2009), Beynəlxalq cəza hüququ. Ankara: Bilim, 655 s.
9. Maksavelli, J. (2017), States from international side of law. America: Lawyer researchings, 738 p.

Rəyçi: h.ü.e.d. Mayis Əliyev

Göndərildi: 10.05. 2022 Qəbul edildi: 29.07. 2022